

Béns de dones, llegats d'amor: el segon dot de Constança, jueva conversa de Girona (1391–1394)*

Sílvia Planas Marcé

Els fets

*Me dictam Constantiam vos dictus virum et socium
meum in carne una.*

El vint-i-vuit de novembre de 1391 el jueu Issach Rovén, de Girona, i el convers Pere Benet de Rexach, ciutadà de Girona, es trobaven en presència del notari Pere Pellicer a la casa del pare del primer, Rovén Samuel, de Castelló d'Empúries. Pere Benet de Rexach actuava com a procurador d'una dona anomenada Constança, i en nom seu presentava una reclamació a Issach Rovén. La dona, que era conversa i que de jueva es deia Bellaure, era filla de n'Astruc Lobell Gracià, difunt, un dels jueus més destacats i més poderosos de l'aljama de Girona a les darreries del segle XIV. Constança reclamava a Issach, que era el seu espòs per la llei jueva, que respongués del seu compromís i que complís amb el deute marital, tal com ho establí el contracte matrimonial hebreu que Issach havia acceptat i signat en prendre Bellaure per esposa.

La llei jueva contempla l'obligació tant per part de l'espòs com de l'esposa de complir amb el deute conjugal, és a dir, de mantenir l'activitat sexual amb la finalitat de garantir la procreació i amb aquesta, la continuïtat de l'estirp. El Talmud fixa fins i tot la freqüència mínima obligatòria amb què cal realitzar la unió carnal entre marit

i muller. Acollint-se doncs a la llei sota la qual es varen casar, Constança reclamava a Issach

*michi reddere debitum conjugale... resputando ipsum
more judayco et maritali copulatione inter me et eum
existente.¹*

Però per tal que Issach pogués complir amb el deute exigít i promès, i si no volien incórrer cap dels dos en una falta greu que per força hauria de ser sancionada tant per la llei cristiana com per la jueva (ja que cap de les dues lleis no permetia les relacions sexuals entre persones de diferents religions), calia forçosament que Issach es convertís al cristianisme.

Però Issach s'hi va negar. No volia tornar-se cristià, no volia seguir Constança en el seu camí de nova fe, i així ho manifestava:

*Dicit quod non vult sequi eam per suscepcionem bab-
tismi; immo vult remanere in judaysmo.*

A més a més, es negava a escriure-li el *ghet* o document de repudi, és a dir, que es negava a retornar-li el dot.²

Tot plegat, al·legant que ell s'havia casat amb Constança segons la llei jueva; que ella havia promès romandre en aquesta llei juntament amb ell, per sempre:

1. AHG, Notarials Castelló d'Empúries, Pere Pellicer, vol. 480, ff. 21r–22v (document publicat per Pujol 1997:248–50).
2. El *ghet* és el document legal que garanteix que l'esposa repudiada recuperarà el dot que s'havia estipulat al contracte matrimonial. A més a més, el *ghet* conté una fórmula fonamental que possibilita la continuïtat de la vida familiar de la dona jueva, ja que li permet casar-se de nou amb aquesta sentència: «quedes lliure per a casar-te amb qualsevol home».

* Aquest article pertany al projecte *La política de lo simbólico en historia y historia del arte. Creadoras de lenguaje histórico en dos periodos de transición siglos XIX-XXI* (HAR2011-28773-Co2-02) de la Universitat de Girona. Vull agrair molt sincerament a Joel Colomer l'ajuda que m'ha prestat en la localització i identificació de documents.

Sub intellecto quod ipsa remaneret semper secum in judaysmo et infedere matrimonium in dicto judaysmo inter ipsos contracturo.

i que per la seva adscripció a la fe cristiana havia trencat i rebutjat el compromís establert en l'aliança matrimonial jueva:

Ipsius Constance que per suscepcionem bapismi recessit a federe dicti matrimonii.

El representant de Constança, el convers gironí Pere Benet de Rexach, recorria a la llei jueva, de la qual era un bon coneixedor com a «expert en dret hebraic» (Riera 2012: 110), i advertia Issach que si no es convertia i no complia amb el seu deure conjugal, actuant com un veritable espòs jueu davant de la llei de Moisès, el matrimoni quedaria dissolt; com a conseqüència, Issach hauria de concedir el divorci a Constança i li hauria de lliurar el *ghet*; i amb això es feia evident que també li hauria de retornar el dot definit a la *quetubà* en el moment de formalitzar-se la unió.³ Constança, apellant al contracte matrimonial hebreu, reclamava el seu dot:

requirendum ut personaliter mihi totam dotem meam et alia universa bona mobilia et immobilia pecunie quantitates, instrumenta, scripturas, quas, quam et de me habet et tenet.

El procurador li ho advertia clarament: Issach tenia deu dies per a batejar-se i tornar a fer vida conjugal; si al cap d'aquells deu dies no s'havia fet cristià, Constança quedaria excusada davant de Déu i la seva llei beneïda de tot allò que havia estat pactat i acceptat a la *quetubà*, i podria contraure un nou matrimoni amb un altre home:

ipsam excusatam versus Deum et eius benedictam legem si aliud nubet virum.

3. La *quetubà* era la garantia de l'esposa jueva. En ella s'establien els drets i els béns que pertocaven a l'esposa en cas de divorci o viduitat; era l'assegurança material de les esposes jueves, allò que garantia la seva independència i la seva supervivència econòmica.

Arracades de plata del segle XIV procedents d'un enterrament femení de Montjuïc, Girona (Girona, Museu d'Història dels Jueus).

Issach no va convertir-se. Suposem que tampoc no va lliurar el *ghet*, i per tant, no va retornar el dot. Però és evident que el matrimoni realitzat sota la llei jueva va quedar dissolt, ja que Constança es va casar amb un altre home al cap de poc més de dos anys. El seu nou espòs era precisament el convers Pere Benet de Rexach (el jueu Benet Bellshom) que li havia fet de procurador davant n'Issach Rovén, representant-la legalment i formalment, tal i com convenia que una dona fos representada en aquell món d'homes que conformava l'entorn legal i social en el qual s'inseria aquesta història.

Els perquès

Escribimos aquello que no podemos decir con la voz porque es demasiado verdad.
MARÍA ZAMBRANO

El dia 16 d'agost de 1392, vuit mesos després del requeriment fet per Constança, una dona jueva de Girona anomenada Astruga compareixia davant del jutge ordinari Joan de Vall, llicenciat en lleis, i demanava que la seva *quetubà* fos traduïda al romanç, argumentant que n'havia de fer ús en un judici davant d'un tribunal cristià, i que aquest no la podia llegir ni en podia entendre el contingut perquè estava en hebreu:

Carta ebrayca in ebrayco nuncupata Cassuba [...] et de ipsa habeat fieri fides in iudicio et exquo est scripta in ebrayco non possit legi nec explicari romanalim per

*quescumque iudicio presente nec aliqua alia persona nisi dum taxat personam in litteris ebraycis sufficienter eruditam et instructa ideo suplicavit dicto domino iudici intrantur dictam cartam di ebrayco in romanam lingua translata et transferri faceret de verbo ad verbum.*⁴

Astruga era filla d'un jueu important de Girona, d'una nissaga de rabins, en Bonjudà barbi Jucef barbi Nacim. Havia estat un dels primers regidors de l'aljama i en aquell moment (1394) ja era difunt. També era l'esposa d'un altre jueu il·lustre de la comunitat, que duia el nom hebreu de Mosse barbi Issach, i el nom català d'Astruc Lobell Gracià. Jaume Riera el documenta com a «expert en lleis» i com a regidor fix de l'aljama gironina; també era «tallador de comptes», segons consta a les ordinations atorgades per la reina Iolant el 1386. Riera l'esmenta vint-i-sis vegades entre 1352 i 1391 com a prohoms i regidor de l'aljama de Girona (Riera 2012: 135-52). Sembla que en el moment en què Astruga demanava la traducció de la seva *quetubà*, Astruc Lobell Gracià encara era viu.

Abans hem vist que Constança, conversa, que de jueva es deia Bellaura, esposa d'Issach Rovén, fill de Rovén Samuel, jueu de Castelló d'Empúries, era filla d'Astruc Lobell Gracià; ara veiem que Astruga era l'esposa d'aquell prohoms de l'aljama de Girona, de manera que es fa evident que Astruga era la mare de Constança. Un altre document del que també n'és protagonista Astruga i que serà analitzat més endavant confirma aquesta relació de mare i filla: es tracta de la donació *inter vivos* que Astruga fa a Constança, «filie mee nunc ac fidem catholicam converse», el 10 de febrer de 1394.⁵

Però situem-nos gairebé dos anys enrere, quan, per tal de fer efectiva i legal la traducció del seu contracte de matrimoni, Astruga compareixia a la casa del jutge acompanyada de dos jueus insignes de l'aljama de Girona, n'Astruc Benet (probablement el més ric de tota la comunitat del seu temps) i en Nassanell Cerç, prohoms jueu també amb càrrecs rellevants a l'aljama, entre ells, el de clavari o gové (Riera 2012: 144). Aquells, que havien estat cridats pel jutge cristià, foren els

Quetubà de Castelló d'Empúries.

encarregats de traduir la *quetubà* mot a mot, la qual cosa es varen comprometre a fer de manera fidel i legal i sense interpretacions errònies:

et recepto ab eis corporali juramento ab decem precepta legis cuius religione dixerunt et asseverunt et promisserunt quod dicta carta bene et fideliter et legaliter [...] translarent et explicarent de ebrayco in romanicum

Els dos jueus varen traduir el text hebreu que va ser copiat en romanç pel notari Joan de Fontcoberta amb aquest encapçalament:

*En lo sinquè dia de la setmana, en los vi dies del mes de tisser, l'any sinch-mília e cent-onzè al criament del món, al comta que nós cómtams açí en Gerona la ciutat.*⁶

Astruga i Astruc Lobell Gracià havien contret matrimoni l'any 5111 segons el còmput jueu, que correspon a l'any cristià de 1355. La unió havia quedat legalitzada i definida amb la signatura per part d'Astruc de la *quetubà*, i això implicava l'acceptació dels seus deures com a espòs i determinava i deixava constància legal dels drets d'Astru-

4. AHG, Notarials G5, J. de Fontcoberta, vol. 400, f. 163v.

5. AHG, Notarials, G5, Bernat de Dons, vol. 439, f. 45v.

6. AHG, Protocols G5, J. de Fontcoberta, vol. 400, f. 164r.

ga, al mateix temps que fixava l'import del dot (que sumava el que ella havia aportat de la casa paterna amb l'escreix que li concedia l'espòs) i li establia el dret de recuperar-lo en cas que, ja fos per viduitat o per divorci, el matrimoni quedés dissolt.

Davant de la traducció de la d'Astruga, sorgeix de nou, com en altres casos, la pregunta: quin era l'objectiu de la dona jueva en fer-se traduir el contracte de matrimoni? A qui volia convèncer que la llei, en aquest cas, la llei jueva, estava de part seva i l'emparava? Què volia fer-ne, dels drets que li conferia la *quetubà* i dels béns que li eren propis i que li haurien de ser retornats, segons constava en aquell document tan preuat escrit en caràcters hebraics?

És evident que Astruga coneixia el valor, tant el real com el simbòlic, que tenia la seva *quetubà*. Igualment com sabia que del seu contingut, tant com de la capacitat de comprensió per part dels jutges cristians, en depenia la sort de la seva filla conversa, Constança. Per això la va fer traduir mot a mot, i per això la podem llegir avui en la traducció enregistrada en un protocol d'un notari cristià de Girona, Joan de Fontcoberta.

Una altra vegada, els documents llatins dels arxius de Girona ens ajuden a esbrinar el sentit i els sentiments que rauen rere les accions legals i vitals d'unes dones que formaren part tant de la comunitat jueva com de la història humana de la nostra ciutat. Astruga demostra que tenia plena consciència del poder dels documents escrits, que li garantien uns drets, fos quina fos la llei per la qual se la jutgés. Perquè segons la llei jueva, la *quetubà* hebrea li permetia fer ús lliure dels béns que li pertocaven, i que li havien estat definits com a dot matrimonial; i segons la llei cristiana, la traducció a la llengua romanç li permetria apel·lar al dret hebraic que la protegia, a ella, als seus béns, i a la seva descendència. En aquest cas, com en tants d'altres, els documents esdevenen veritables instruments de poder, perquè ajuden a configurar una consciència col·lectiva de la importància que té, en aquell present i en el seu futur, el fet de deixar constància escrita de tot allò que afecta legalment i socialment la vida de les persones. En la cultura de l'Edat Mitjana, l'escriptura va anar ocupant progressivament un

La *quetubà*: un contracte matrimonial

La *quetubà* era la pedra angular sobre la que descansava el matrimoni jueu; suposava per a l'esposa el reconeixement d'uns béns intransferibles i propis, que ella podia recuperar en cas de viduitat o de repudi, o que podia llegar en testament segons la seva plena voluntat.

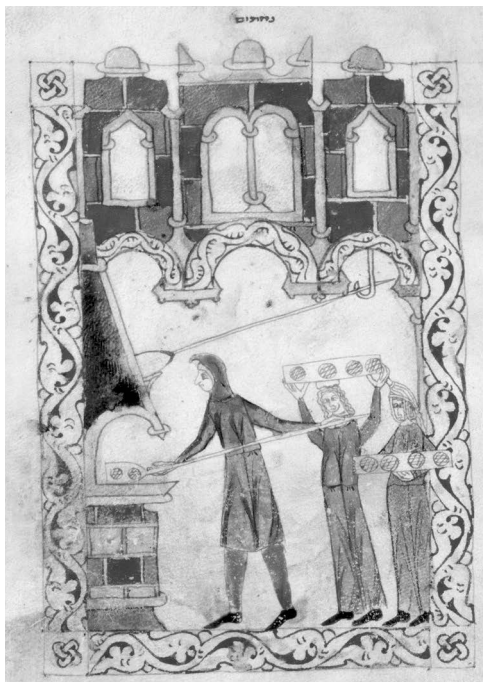
Permetia a l'esposa gestionar els seus béns com a propis i transferir-los amb autonomia a qui ella decidís i determinés (Scandaliatto 1999:77). A banda del valor legal i jurídic, tenia un valor simbòlic, era una mena d'amulet que l'esposa custodiava gelosament perquè li oferia protecció, a ella mateixa i a tota la seva família i descendència.

Era un objecte imprescindible i molt valuós i per això es guardava en caixa tancada amb pany i clau. La llei jueva prohibia estar amb l'esposa, ni que fos una hora, sense la *quetubà*, de manera que si es perdia o si es destruïa per qualsevol causa, calia fer-ne una altra de seguida.

Així ho demostra un *responsum* del gran Salomó ben Adret de Barcelona, deixeble del gironí Mossé ben Nahmán, que relata que quan els jueus de Girona varen haver d'abandonar la ciutat, les seves cases i els seus béns, a causa del setge francès de 1285, en arribar als llocs de refugi es varen apressar a fer redactar noves *quetubot* per a les seves esposes, per tal que no estiguessin, ni ells ni elles, ni un sol dia fora de l'aixopluc del contracte matrimonial hebraic (Iancu 2012:120).

La *quetubà* es traduïa si l'espòs o l'esposa es veien en l'obligació de recórrer a un tribunal no jueu per tal de tractar afers legals que per qüestions diverses no es podien resoldre internament i segons la legislació hebraica, com per exemple, en els casos en què hi hagués hagut conversió d'alguna de les parts contraents, o bé que s'hagués de traspasar una herència a un fill o a una filla conversa, casos en els quals entraven en joc les dues lleis, la cristiana i la jueva.

A la Catalunya medieval hi ha diversos exemples de traduccions de *quetubot* al romanç, com ara la que publica i edita Lidia Donat, feta a Besalú el 1347 o la que treballa Aguiló, redactada a Ciutat de Mallorca el 1328 (Donat 2011:265-73).

Dones jueves fent coure el pa àzim. Hagadà Moresca, Castella, segle XIV (Londres, British Library).

lloc privilegiat; la redacció i la conservació del document escrit constituïa un element de poder i per això les diferents institucions intentaven controlar-ne la producció, la transmissió i l'ús (Jornet 2006: 20–21). Tant el judaisme com el cristianisme es caracteritzaven per ser religions ancorades històricament i teològicament en la història, ja que eren cultures basades en el record i en la memòria; això explica la importància que donaven al document escrit qualssevol de les dues societats i les seves institucions.

La causa primera per la qual Astruga va demanar que la seva *quetubà* fos traduïda al romanç era, i ho diu ella mateixa, la necessitat que tenia de fer-ne ús en un judici. Desconeixem l'origen i els motius d'aquest judici, però els podem imaginar: en un moment concret, i per un seguit d'esdeveniments diversos, relatius a la seva vida i les seves relacions familiars, sentimentals i socials i les de la seva filla Constança, Astruga necessita poder fer ús dels béns que li pertocaven, segons el contracte matrimonial hebreu, i transferir-los legalment a la seva filla. El problema és que Constança és conversa i això podria impedir que la seva mare pogués procedir legalment, si la família del marit

d'Astruga i pare de Constança, els Lobell Gracià, reclamessin els béns d'Astruga al·legant que Constança, per la seva conversió, havia perdut el dret de rebre'ls; llavors haurien pogut denunciar Astruga i dur el cas a judici... però tot això són suposicions que, per bé que fonamentades en casos similars, no consten escrites en cap dels documents esmentats. Caldrà continuar, doncs, interpretant i esbrinant les causes primeres que mouen les protagonistes d'aquesta història a actuar tal com actuen; caldrà intentar entendre els motius primers, tant els que mogueren Astruga a demanar l'aixopluc de la llei cristiana, com els que empenyeren Constança a renegar del judaisme i abraçar la fe de Crist.

Les raons

*Mare, no ploris per mi, mare.
No ploris per mi mare, plora amb mi.*

*Que el teu plor treni amb el meu la xarxa
sota els meus peus vacil·lants*
MARIA MERCÈ MARÇAL

Un any i mig després d'haver demanat la traducció en romanç de la seva *quetubà*, el dia 10 de febrer de 1394, Astruga, jueva, feia donació *inter vivos* a la seva filla Constança, conversa, dels béns pertinents a seva herència i a la legítima materna. Tot plegat sumava un total de deu mil sous de moneda de Barcelona, que immediatament passaven a constituir el dot de Constança en el seu matrimoni amb Pere Benet de Rexach. Aquell convers tenia la categoria de ciutadà de Girona i era ric i poderós. Ell, que havia representat Constança en el litigi, intentant recuperar-li el dot, ara la prenia com a esposa; i com que la dona no podia aportar el dot retornat del primer matrimoni, contret amb el jueu Issach Rovén, ara s'unia a Pere Benet de Rexach amb un nou dot que li cedia Astruga, que era jueva, però també, i sobretot, era mare. I com a mare s'expressava:

Astruga, uxor Astruchi Lobell Graciani, quondam, iudei gerunde, dono donatione propria et irrevocabili inter vivos vobis Constantie filie mee nunc ad fidem catholicam converse uxori venerabilis Petrus de Rexachi civis

Gerunde et vestris propter usarem tempore nuptiali et post nuptis scilicet per hereditate et legitima vestra materna et per omnio alio iure vobis bonis et iuribus meis decem millem solidos de terno?

És evident que el primer matrimoni de Constança amb Issach Rovén havia estat dissolt legalment, ja que tres anys després que la conversa apel·lés als seus drets matrimonials la veiem convertida en l'esposa de l'insigne ciutadà gironí Pere Benet de Rexach. Si hagués prevalgut el primer matrimoni contret per la llei jueva, no se n'hagués permès un de segon, aquest cristià, ja que els contraents haurien caigut en l'acusació de bigàmia. Però també sembla evident que d'alguna manera Issach va vèncer la partida i no va retornar mai el dot a Constança, malgrat aquesta li ho reclamés (gairebé en nom de Crist) a través d'un procurador i davant de jutges ordinaris cristians. Segurament va prevaldre la condició de conversa per damunt de la seva antiga condició de jueva, i així el tribunal va considerar que, en batejar-se i abandonar la fe jueva, Constança (Bellaura) havia perdut els drets que li pertocaven com a seguidora de la llei de Moisès. Per això (i possiblement també per algun obscur motiu de diners, de litigis familiars pel patrimoni, o de tràfec d'influències socials i polítiques, que no podem provar, però sí que podem imaginar) el tribunal cristià va permetre que es donés la raó a Issach, que s'acollí a la llei jueva i que no va lliurar mai el *ghet* ni va retornar mai el dot. Segons el Talmud, hi ha una causa per la qual el marit pot divorciar-se de l'esposa i no està obligat a donar-li el *ghet* ni retornar-li el dot: si l'esposa jueva, casada per la llei de Moisès trenca per algun motiu la llei judaica sota la qual havia esdevingut esposa del seu marit.⁸

És obvi que, als ulls de la legislació judaica, Constança havia trencat, amb la seva conversió, la llei del judaisme a la qual ara, paradoxalment i

com a cristiana, pretenia acollir-se. Com a cristiana nova, volia contraure un segon matrimoni amb el també convers Pere Benet de Rexach; i necessitava un dot per a formalitzar i legalitzar la nova unió. En un cas de divorci jueu formal i acceptat per tribunal rabínic, aquest dot hauria estat el que l'esposa recuperava del seu matrimoni anterior, gràcies a la *quetubà*; però n'Issach Rovén no li va concedir el *ghet*, i per això el nou dot va haver de ser constituït amb l'herència legítima materna, és a dir, amb la donació que li va fer en vida la jueva Astruga, la seva mare. Tota aquesta seqüència lligada als efectes o desefectes legals, jueus o cristians, evidencia que sovint l'ús o l'abús de la llei era un aspecte derivat dels interessos socials i econòmics tant com dels personals i sentimentals.

El segon dot de Constança era de deu mil sous de moneda corrent. El d'Astruga, la seva mare, havia sigut de dotze mil sous, encara més elevat. Es tracta de quantitats considerables, que denoten la bona posició de què gaudien les tres famílies jueves que formen part d'aquesta història: els Lobell Gracià, de Girona (el pare de Constança i espòs d'Astruga), els Rovén, de Castelló d'Empúries (el primer espòs i el sogre de Constança) i els Benet, també de Girona (el segon espòs de Constança i un dels seus valedors davant del jutge cristià).

Girona, 1391: «façen-se chrestians, los juheus, o muyren»

Una vegada exposada la situació, vistos els fets i desgranat el seu context, cal intentar esbrinar quins foren els motius que varen empènyer les dues dones de la història, Constança, la filla, i Astruga, la mare, a fer el que varen fer: convertir-se la primera; llegir-li béns en vida, la segona, havent sol·licitat abans una traducció al romanç de la *quetubà* per tal de poder acreditar com a legal tot allò que estipulava el seu contracte matrimonial hebraic. Igualment, caldrà entendre quin era el context i quins els fets de l'entorn que varen provocar i permetre que la història es desenvolupés d'aquesta manera i no pas d'una altra.

7. AHG, Notarials, G5, Bernat de Dons, vol. 439, ff. 45-46.

8. Les formes de trencar la llei de Moisès, segons el Talmud (Ket, 7,6) poden ser: preparar menjar transgredint la normativa alimentària i no reparant en l'obligació del delme; mantenir relacions sexuals durant la menstruació; fer vots i no complir-los.

El valor del dot

El dot era la clau d'un matrimoni, sobretot entre les famílies benestants que amb els lligams matrimonials unien noms, històries, fortunes ancestrals i avenirs. Era així tant entre les famílies cristianes com entre les jueves, però possiblement en aquestes darreres la importància del dot era més accentuada, perquè era una qüestió que revertia en el patrimoni familiar de totes dues bandes, però sobretot perquè, en el cas de les dones, oferia una garantia d'independència i de possessió de béns i de diners que l'entorn cristià no contemplava. Com diu Angela Scandalitto (1999), el dot jueu era el motor dels lligams familiars i dels acords patrimonials, alhora que esdevenia sovint un niu de conflictes, de protestes i d'obsessions. Al seu voltant girava una corrua de personatges femenins i masculins, de filles i de fills, de pares i de mares, d'esposes i de marits. Era l'arma secreta de les dones en moments crucials com la mort, el divorci o el repudi; era l'instrument de salvació de les vídues; el conhort dels orfes; el clau roent on s'aferraven les jueves pobres i l'orgull de les jueves riques.

Tot i que a vegades la *quetubà* fa referència explícita a joies i béns diversos, el dot que aportava

l'esposa solia ser en diners, i en els casos de les grans famílies jueves amb una bona posició econòmica, podia assolir cotes elevades: Regina, filla de Bonjudà Cresques, jueva de Girona, es va casar el 1325 amb Saltell Gracià, jueu de Barcelona, amb un dot llegat pel seu pare de deu mil sous (Planas 2001: 51), la mateixa quantitat que aportà Constança al segon matrimoni. Astruga, la mare de Constança, va tenir un dot de dotze mil sous en casar-se amb Astruc Lobell Gracià el 1355, tal i com podem llegir a la seva *quetubà* traduïda (AHG, Protocols, G5, Joan de Fontcoberta, vol. 400, f. 164v); una altra conversa gironina, Blanca, filla de mestre Jacob Bonjorn i esposa de Jucef Falcó (batejat amb el nom de Pere de Banyoles), va aportar al matrimoni realitzat el 1390 dotze mil cent sous de dot (Planas 2010: 8); un cas especial és el de Regina Abraham, filla del metge jueu Massip Abraham d'Arles (Provença), que va rebre, en casar-se el 1472, un dot de dos mil florins d'or, una quantitat molt elevada, tant entre la societat jueva com entre la cristiana del seu moment. De fet, Danièle Iancu (2013: 137) defineix el dot de Regina com a «deu vegades més elevat que la mitjana de dots jueus del moment».

Bellaure, jueva, degué viure l'atac al call de Girona, el 1391. El 10 d'agost d'aquell any, al capvespre de la diada de sant Llorenç, el barri jueu i la població que hi residia van patir l'atac i la violència aferrissada d'un grup de persones cristianes que culpaven els jueus de tots els mals que patien en aquell context de misèria, pobresa, carestia, malaltia i injustícia. Aquelles masses exaltades havien estat burxades arreu de Catalunya pels poders cristians (civils i eclesiàstics), que buscaven desviar cap a la població jueva les culpes de les seves gestions pèssimes i alliberar-se així dels efectes de les protestes i revoltes socials que començaven a esclatar arreu amb molta virulència.⁹

Aquells fets terribles varen provocar baixes considerables entre la població jueva de Girona, que va viure de maneres diverses el brutal atac al call: quaranta persones, com a mínim, varen

morir violentament a mans dels atacants; famílies senceres varen buscar refugi fora de la ciutat, davant de l'amenaça de les turbes exaltades que les volien forçar a la conversió o assassinar-les. Algunes persones, sobretot dones i infants, varen trobar la mort a mans dels seus familiars, perquè volien evitar que rebessin el baptisme per força. Diverses criatures de pocs anys foren arrabassades a les seves famílies, batejades per força i lliurades a famílies cristianes. I un bon nombre de persones adultes, sobretot de les capes socials més baixes, van renunciar al judaisme i es van convertir. Segons Riera, els membres de l'estament polític que es convertiren varen ser molt pocs; de fet, ell només en dóna sis noms (Riera 2012: 148). Entre aquells sis hi havia en Benet Bellsom, fill d'en Bellshom Benet, una figura molt destacada de l'aljama gironina als anys previs a l'avalot. Benet Bellsom, (batejat amb el nom de Pere Benet de Rexach) era, segons Riera, el més potent dels conversos gironins. Pocs després de la conversió (i això és mostra que el baptisme li

9. Del desenvolupament dels fets d'aquell dia fatídic i de les revoltes i atacs que es varen succeir durant força temps al call de Girona, en fa un estudi curós, detallat i exhaustiu Jaume Riera (1987, esp. 95–109) i (2012).

havia servit per a mantenir el poder i la influència social i econòmica) rebia la condició de ciutadà de Girona i actuava com a procurador de la conversa Constança. La seva era una de les famílies més potents de l'aljama de Girona. Era nebot del riquíssim Astruc Benet i el 1386 havia estat designat expressament per la reina Iolant successor del seu oncle al càrrec de regidor de l'aljama. Això fa pensar que no era pas gratuïtament ni per casualitat que n'Astruc Benet, juntament amb Naçanell Cerç, fos un dels traductors mot a mot de la *quetubà* d'Astruga, que es va personar davant del jutge acompanyada d'aquells dos jueus il·lustres, regidors i consellers de l'aljama.

D'altra banda, Issach Rovén, l'espòs, també era membre destacat i secretari de l'aljama de la ciutat, al mateix temps que els altres prohoms que s'esmenten als documents d'Astruga i de Constança. Passats els avalots i les onades de conversions massives, ell encara persisteix en el judaisme i el 1406 apareix documentat a Castelló d'Empúries, com un dels regidors de l'aljama de la vila nomenats directament per la reina Maria (Pujol 1997: 80). Segurament residia a la vila comtal des dels avalots al call de Girona, el 1391, quan hauria buscat refugi a casa del seu pare, jueu de Castelló. Possiblement cadascun d'aquells jueus feia part d'un dels dos bàndols enfrontats a Girona pel control social i polític de l'aljama, a inicis de 1391. En aquell moment, dues seccions, encapçalades l'una, precisament, per Benet Bellshom, i l'altra per Bonastruc Desmaestre, es varen enfrontar amb violència. La reina, que era senyora de l'aljama, hi va intervenir en persona, en teoria per a posar pau en aquell entorn esvalotat. Iolant va decretar una gran reforma al govern intern de l'aljama, va dissoldre el consell i en va designar, a dit, un de nou. Però en veure els noms dels secretaris, consellers i dirigents que nomena, es fa evident que la reforma no va ser tal i que tot va continuar com abans, ja que la majoria de noms ja eren a les llistes de dirigents de 1386. Amb les accions i actituds públiques d'aquells protagonistes masculins, es posa de manifest l'intens joc d'interessos socials i econòmics que imperaven en l'estructura eminentment patriarcal de la comunitat jueva.

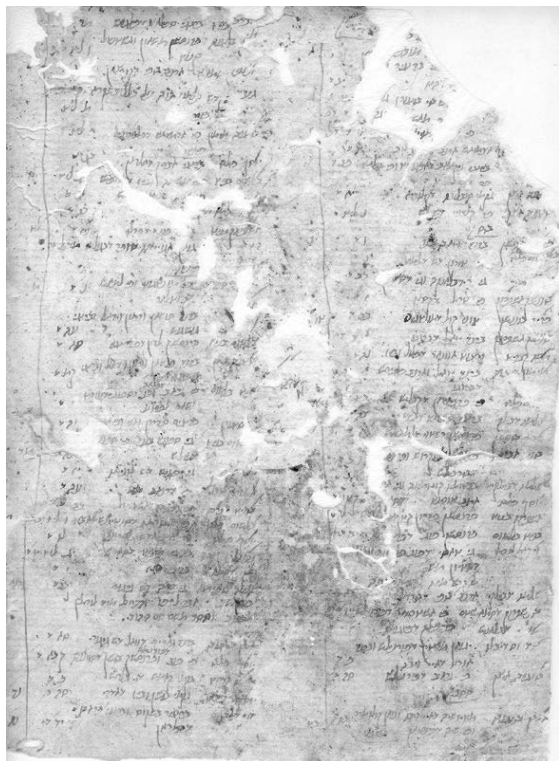
Conclusions

Tot ho venç l'amor; cedim també nosaltres a l'amor.

VIRGILI, *Bucòliques*, x 69

Però tot això no explica les raons que varen conduir les dues dones, les protagonistes autèntiques de la història, a fer el que varen fer. Res del que s'ha plantejat fins aquí dona raó clara del perquè de la conversió de Constança, ni tampoc del perquè de la fermesa d'Astruga en dotar la seva filla, que havia transgredit la fe judaica i que volia contraure matrimoni amb un home que també n'era transgressor. El raonament, plausible, que tot respon a l'ambició d'assolir un millor estatus social o un grau més alt de poder polític i econòmic no basta, perquè no ho explica prou, perquè deixa molts fils penjant, perquè no aporta raons suficients i perquè no ajuda a copsar els lligams humans, personals i sentimentals que rauen al fons de totes i cadascuna de les històries dels homes i de les dones que ens han precedit.

Benet Bellshom es va convertir, però no ho feren pas Astruc Lobell Gracià, ni Astruc Benet, ni Nassanell Cerç, ni Falcó Mossé, ni Mossé Cabrit, ni Salamó Saporta, per citar només uns quants dels jueus insignes que l'acompanyaven en el regiment de l'aljama i que varen continuar fidels a la seva antiga fe. A molts d'ells, passats els avalots de 1391, els veiem actuar com a dirigents i exercir un poder considerable, tant en un pla social com econòmic. A més a més, si com afirma Riera les conversions entre els membres de les capes altes de la societat jueva varen ser més aviat escasses, s'ha de pensar que aquestes transgressions no deuriem ser gaire ben vistes pels estaments superiors de l'aljama, als quals pertanyien tant Astruga com Constança. També cal tenir present que les dones romanien molt més freqüentment aferrades a l'antiga llei, a la tradició de les mares i de les àvies, a la religió judaica. I que majoritàriament varen ser els homes jueus els qui renunciaren a la fe dels avantpassats. Per tant, és de suposar que la conversió de Constança devia ser un fet en certa manera escandalós; a més a més, la seva posterior unió a un convers d'alt llinatge i gran capacitat econòmica i política com era Pere

Un dels fragments del *Llibre de Declaracions* de la comunitat jueva de Girona, del pas del segle XIV al XV (Girona, Arxiu Històric).

Benet de Rexach no devia pas satisfer gaire els dirigents de la comunitat jueva gironina, que veia amb preocupació com el seu poder social i econòmic minvava en benefici d'una nova estructura social que s'anava dibuixant i instal·lant amb força en aquella Girona de finals de l'Edat Mitjana: la societat conversa. Probablement per això el tribunal jueu no va fallar a favor de Constança i va permetre que Issach Rovén se'n divorciés sense haver-li de retornar el dot.

Però quins motius podia tenir Constança per batejar-se? Per quines causes va decidir abandonar la fe i la tradició en la qual havia nascut i crescut, i en la qual romanien encara la seva mare, el seu pare i el seu espòs? Si hagués estat víctima de la violència en l'avalot contra el call i s'hagués hagut de convertir per força, fóra molt estrany que amb ella no s'hagués convertit també el seu espòs, Issach Rovén. D'altra banda, no sembla gaire versemblant creure que fos per atzar que Constança elegís precisament el convers Pere Benet de Rexach com a procurador... i que s'hi casés poc després d'haver obtingut un dot per a poder

contraure el nou matrimoni! El pas efectuat per Constança no era fàcil. Renunciar al judaisme significava perdre l'acceptació de l'entorn en el qual havia crescut, significava ser tinguda per heretge i, per tant, considerada persona rebutjable i condemnable dins d'una estructura social en què el concepte de comunitat era vital i imprescindible. Convertir-se significava, a més a més, perdre els drets que havia pogut adquirir com a jueva. Amb el bateig, Constança s'enfrontava a un destí més aviat insegur. Però alguna força, segurament explicable a través dels sentiments, la va empènyer a prendre aquell camí.

En tot procés històric hi ha una història vivent feta de memòries, d'afectes, de signes que jauen en l'inconscient. Al mateix temps, hi ha una manera d'entendre la història que no rebutja la imaginació, que no esborra ni expulsa del seu discurs les raons de l'amor. Per tot això, o gràcies a tot això, és possible concloure que la força que va empènyer Constança fou l'amor que tenia a Pere Benet de Rexach. O potser fóra el desamor que sentia vers el seu primer espòs, el jueu Issach Roven. Sigui com sigui, i a falta d'altres raons més pragmàtiques que es desprenguin de la lectura dels documents, és lícit pensar que els sentiments varen jugar un paper fonamental en l'esdevenir d'Astruga i Constança, així com en el desenvolupament de la seva trajectòria personal i humana.

L'actitud i el posicionament d'Astruga foren també fruit d'una causa d'amor. En aquest cas, de l'amor maternal, de la condició irrevocable de mare, del suport matern envers la filla, de l'acceptació plena d'aquesta com a conversa i de les seves decisions i accions, fossin quines fossin i tinguessin les conseqüències que tinguessin. Davant del rebuig que la conversió de Constança podria haver provocat en l'entorn social i de poder en què s'inseria la vida d'Astruga i de la mateixa Constança, la mare es posicionava, ferma, al costat de la filla. Li cedia deu mil sous en vida, per a proporcionar-li un dot que Constança necessitava per a casar-se, en segones núpcies, amb un convers. Tant li feia que hagués abandonat la fe jueva i tant li feia que l'hagués transgredit i hagués renunciat a la seva tradició ancestral. Tant li feia que la societat jueva benestant rebutgés la

noia apòstata. Tant li feia que la família del pare de la noia, tant com possiblement, ell mateix, As-truc Lobell Gracià, no admetessin la conversió de Bellaure, que ara, per amor, es diria Constança. Astruga, mare, procurava per tots els mitjans afavorir la seva filla, malgrat fos una conversa. I per això intentava deixar ben establert que el dot estipulat a la seva *quetubà* li pertanyia per llei, i en podia fer el que volgués com a propi que li era; i precisament per a poder demostrar tot això, Astruga demanava que el seu contracte matrimonial hebraic fos traduït mot a mot al català, la llengua que parlaven i entenien els jutges de la ciutat de Girona.

Astruga i la seva filla Constança es dibuixen com dues dones que varen tenir un destí singular i que varen gosar traspasar les barreres; no només les religioses, ans també les socials i les morals, per viure i actuar segons les seves conviccions i sobretot, seguint els seus sentits i sentiments. Constança no va dubtar en renunciar a la seva tradició religiosa, malgrat els problemes i desfici que això li comportava, per a poder unir-se amb Pere Benet de Rexach. Astruga, a través de l'amor maternal, va bolcar la seva energia en un projecte estretament lligat a la seva condició de mare: ajudar la seva filla, fos quin fos el posicionament d'ella davant de la societat i davant del món.

Hi ha altres exemples de jueves gironines que també actuaren mogudes per l'amor. Són casos en els quals es fa palès que el sentiment maternal impera pel damunt de l'adscripció religiosa, comunitària i social. Són les històries d'Estelina, que, en fer testament el 1437, declara i deixa escrit que vol que el seu fill jueu i la seva filla conversa mantinguin una bona relació fraternal, basada en l'amor, malgrat les seves divergències religioses;¹⁰ i la de Mayrona, que fa llegats als néts i nètes de manera indistinta, ja siguin les noies converses dites Joana i Caterina, o els nois jueus anomenats Adret Aninai i Bondia Aninai (Planas 2001: 109–11).

La manera de fer de Constança i d'Astruga (tant com les d'Estelina i Mayrona) respon a la re-

10. «perquè desitjo sumament que Margarita, filla meva cristiana, i el dit Vidal de Piera, jueu, fill meu, es tractin bé i es portin amb pau, harmonia i bon amor» (Romano 1988: 384).

Làpida d'Estelina, jueva de Girona al segle XIV, trobada a Montjuïc (Girona, Museu d'Història dels Jueus).

acció de les dones davant d'unes xarxes creades i esteses amb i pels sentiments. És un signe de l'acció femenina en la història. Allò que elles dues teixeixen i construeixen no és el resultat d'una ambició per assolir el poder, ans és conseqüència d'una relació no instrumental, que es fonamenta en l'amor.

Aquest relat d'uns fets crucials en les vides d'Astruga i de Constança ofereix un mirall en el qual podem observar l'entorn i la societat que els eren contemporànies, alhora que permet copsar i entendre les actituds, els sentiments i les reaccions humanes en moments molt importants de la trajectòria vital d'una societat del nostre passat. Perquè interpretar la història és també historiar la vida, i perquè aquesta va molt més enllà de les guerres, de les lluites polítiques i socials, i de les ambicions personals (Rivera 2011: 101). Les històries de vida d'aquestes dues dones, que en són les autèntiques protagonistes, demostren que la història és, també i sobretot, el resultat d'una intensa pràctica de relació farcida de sentiments i d'emocions. L'anàlisi i la interpretació dels documents des d'una perspectiva diferent ens apropen a la vida més íntima i personal d'Astruga i de Constança, i ens permeten captar gairebé els seus sentiments i els seus anhels, o si més no, imaginar-nos-els. Perquè, tal com digué Georges Duby, en el procés d'historiar està permès somiar, però només si existeixen documents que avalin els somnis.

Bibliografia citada

- DONAT, Lidia, 2011: «Traducció catalana de la quetubà d'Astruga i Mair Vidal (Besalú, s. XIV)», *Temps i espais de la Girona jueva*, Girona: Patronat del Call, 265–73 (Girona Judaica, 5).
- LANCU, Danièle (dir.), 2012: *Philippe Le Bel et les juifs du royaume de France (1306)*, París: Cerf.
- LANCU, Danièle, 2013: «Les filles d'Abraham de Draguignan et le milieu de la cour (1465–1525)», *Études Rouseillounaises*, 137.
- JORNET, Núria, 2006: «La relación con los recuerdos: la autoridad y el poder de la memoria», *Las relaciones en la historia de la Europa medieval*, ed. M. M. Rivera, València: Tirant lo Blanch, 17–57.
- PLANAS, Sílvia, 2001: *Filles de Sara, dones jueves de la Girona medieval*, Girona: Curbet.
- PLANAS, Sílvia, 2010: *Na Blanca, jueva de Girona (segle XIV)*, Bellcaire d'Empordà: Vitella.
- PUJOL, Miquel, 1997: *La conversió dels jueus de Castelló d'Empúries*, Castelló: Ajuntament.
- RIERA, Jaume, 1987: «Els avalots de 1391 al call de Girona», *Jornades d'Història dels Jueus a Catalunya*, Girona: Ajuntament, 95–159.
- RIERA, Jaume, 2012: *Els jueus de Girona i la seva organització, segles XII-XV*, Girona: Patronat Call (Girona Judaica, 6).
- RIVERA, María Milagros, 2011: «La historia viviente: historia más verdadera», *Duoda. Estudis de la diferència sexual*, 40, 98–112.
- ROMANO, David, 1988: *Per una història de la Girona jueva*, Girona: Ajuntament, I, 382–86.
- SALVATIERRA, Aurora & Olga Ruiz, 2005: *La mujer en el Talmud*, Madrid: Riopiedras.
- SCANDALIATTO, Angela, 1999: *L'ultimo canto di Ester, donne ebreë del Medioevo in Sicilia*, Palermo: Sellerio.
- TARTAKOFF, Paola, 2010: «Jewish Women and Apostasy in the Medieval Crown of Aragon, c. 1300–1391», *Jewish History*, 24, 7–32.

The Golden Hagadà c. 1320 (Londres, The British Library).

